

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14929073>

BADIIY PUBLITSISTIKA VA SHOIR IJODI ERKIN VOHIDOV IJODI MISOLIDA

Jo‘rayev Shukrullo Alishboyevich

Jizzax davlat pedagogika universiteti o‘qituvchisi

manaviyvk@umail.uz

ANNOTATSIYA

O‘zbek adabiyotshunosligida badiiy publitsistikaning o‘rni va ahamiyati, Badiiy-publitsistik janrlar bo‘yicha ilmiy tadqiqot olib brogan olimlar va ularning ilmiy-nazariy qarashlari hamda Erkin Vohidov badiiy publitsistikasining o‘ziga xos tomonlari, shoir she‘riyatida aks etishi masalasiga oid fikrlar bayon etilgan.

ABSTRACT

The role and importance of artistic journalism in Uzbek literary studies, scholars who have conducted scientific research on artistic and journalistic genres and their scientific-theoretical views, as well as the specific aspects of Erkin Vahidov’s artistic journalism, thoughts on the issue of its reflection in the poet’s poetry stated.

Kalit so‘zlar: *Badiiy publitsistika, “publitsistik asar”, ocherk, feleton, pamflet.*

Jahon adabiyoti tarixiga nazar solsak, ko‘plab mashhur adiblar o‘zlari yaratgan betakror so‘z san’ati namunalari bilan bir qatorda, ayni bir vaqtda, jo‘shqin ijtimoiy faoliyati va yetuk publitsistik asarlari bilan ham insoniyat tafakkuri va ma‘naviyati rivojiga yetarlicha hissa qo‘shganlar. XX asr o‘zbek adabiyotining ta‘mal toshini qo‘ygan Behbudiy, Munavvar qori, Fitrat, A.Qodiriy, Cho‘lponlarni yoxud adabiyotimizning to‘ng‘ich avlodi namoyandalari – G‘afur G‘ulom, Oybek,

H.Olimjon, A.Qahhor, Shuhrat va Sh.Rashidov kabi adiblarimiz ijodini ko‘z oldimizga keltiraylik. Ular, avvalo, iste’dodi va davr talabi bilan so‘z san’atining deyarli barcha janr va shaklida sermahsul ijod qilishgan. Ayni vaqtda, badiiy publitsistika sohasida, ya’ni maqolanavislikda ham samarali qalam tebratganlar. Boshqacha aytganda, bu adiblarimiz xalqning orzu-umidlari va dard-tashvishlarini nafaqat o‘zlarining badiiy asarlarida, balki hozirjavoblik bilan yozilgan publitsistik maqolalari va nutqlarida ham haqqoniy aks ettirganlar. Ular ana shunday publitsistik maqolalari chop etilgan ilmiy-ma’rifiy jurnallar hamda mazmundor, ta’sirchan nutq va suhbatlari bilan ham xalqning orzu-intilishlarini ro‘yobga chiqarishgan va jamiyat ravnaqi yo‘lida kamarbasta bo‘lishgan.

Erkin Vohidov ana shu ulug‘ adiblarimizning qutlug‘ an‘analarini muvaffaqiyatli davom ettirib, ham she’riyatda, ham badiiy publitsistika sohasida samarali ijod qilib, katta shuhrat qozonganligi hech kimda shubha tug‘dirmaydi.

Ushbu mavzuni o‘rganar ekanmiz, shoir ijodida “Publitsistika” nima, “ijtimoiy publitsistik lirika” va “publitsistik asar” kabi tushunchalarga ham biroz to‘xtalib o‘tishimizga to‘g‘ri keladi. Hozirga qadar yaratilgan darslik va o‘quv qo‘llanmalarda, shuningdek, uzoq yillar davomida foydalanib kelinayotgan “Adabiyotshunoslik terminlari” lug‘atlarida ham badiiy publitsistika yoki publitsistik asar nima u boshqa adabiy tur va janrlardan qaysi xususiyatlari bilan farqlanishi haqida yetarli ma’lumot berilmagan. Masalan, yirik adabiyotshunos-olimlarimiz tomonidan tayyorlangan va O‘zbekiston Fanlar akademiyasining “Fan” nashriyoti tomonidan chop etilgan ikki jildli “Adabiyot nazariyasi” kitobida ham “Publitsistika” to‘g‘risida alohida ta’rif yoki ma’lumot keltirilmagan. Faqat adabiy tur va janrlarga bag‘ishlangan qismida Lirika janrlariga ta’rif berishda ularning bir necha xillarga bo‘linishi tushuntirilib va shu jumladan, “Ijtimoiy-publitsistik lirika deb, muayyan davrlarda jangovar ijtimoiy masalalarga bag‘ishlab yozilgan... she’rlar nazarda tutiladi”, –deya umumiyroq bir ta’rif beriladi. Bizningcha, bu ta’rifda, avvalo, publitsistik asarlarga xos xususiyatlar to‘liq ko‘rsatilmagan. Ikkinchidan, publitsistik asarlar, albatta, “jangovor ijtimoiy masalalarga bag‘ishlangan” bo‘lishi kerak degan tavsif-talab ham o‘rinli emas. Chunki

bu ta'rif adabiy jarayon va janrlar tabiati hamda spetsifikasi nuqtayi nazaridan ham muvofiq kelmaydi.

Yoki bir necha mualliflar tomonidan oliy o'quv yurtlarining filologiya fakultetlari talabalari uchun darslik sifatida yaratilgan va ko'p yillardan buyon foydalanilib kelinayotgan "Adabiyotshunoslikka kirish" darsligi ham, shuningdek, mualliflar jamoasi tomonidan tayyorlangan "O'qituvchi" nashriyotida chop etilgan "Adabiyotshunoslik terminlarining ruscha-o'zbekcha izohli lug'ati"da ham, afsuski, badiiy publitsistika janriga to'liq ta'rif berilmagan. Jumladan, mazkur lug'atda "Publitsistika – Ijtimoiy-siyosiy hayot masalalarini yoritadigan barcha turdagi asarlar: Publitsistik maqolalar, ocherk, pamflet, murojaatnoma, felyeton va h.k."¹– deb izoh berib o'tiladi xolos. Bu ta'rif ham, bizning nazarimizda, bahsli ko'rinadi. Chunki ijtimoiy-siyosiy mavzuda yozilgan "barcha turdagi" asarlarni, masalan, she'r yoki hikoyani ham publitsistika deb atash to'g'ri bo'lmaydi. Ikkinchidan, jamiyat hayoti va ma'naviyatiga taalluqli mavzu hamda muammolarga yoxud axloqiy-estetik masalalarga bag'ishlangan publitsistik asarlar – maqola yoki nutq va suhbatlar ham bo'lishi mumkin, bunga ko'plab misollar topiladi. Shu o'rinda haqli bir savol tug'iladi: yirik adib hamda mutafakkirlarning maqola va nutqlari yoxud ularning turli mavzudagi suhbatlarini qaysi tur va janrga mansub, deb aytsak to'g'ri bo'ladi?

Rus adabiyotshunosi M.S. Cherepaxov publitsistikada janrlar masalasi ko'pchilik tadqiqotchilarning diqqat markazida ekanligini, bu borada yagona, qat'iy mezon yo'qligini qayd etadi². Shu sababli olim publitsistik janrlarning muhim xususiyatlarini qat'iy mezon sifatida ishlab chiqish zarurligini ta'kidlaydi. Haqiqatan ham, ocherk, maktub, pamflet, esse, suhbat kabi janrlar mohiyatan ba'zida sof publitsistik, ba'zida badiiy-publitsistik, ba'zan esa adabiy-tanqidiy xarakterga ega bo'lishi mumkin.

Shu nuqtayi nazardan badiiy-publitsistik janrlar olimlar tomonidan turlicha tasnif qilinadi. R.Muhammadiyev "Publitsistika janrlari" kitobida o'zbek gazeta va

¹ Hotamov N., Sarimsoqov B. Adabiyotshunoslik terminlarining ruscha-o'zbekcha izohli lug'ati. – Toshkent., 1983. – B. 263.

² Черепухов М.С. Проблемы теории публицистики. – М.: Мысль, 1973. – С. 212.

jurnallari asosida publitsistik janrlarga qisqacha ta'rif berib, ularning bir-biridan farqlarini sharxlaydi¹.

O'zbek badiiy publitsistikasining asosiy xususiyatlarini o'rgangan M.Husayinov publitsistikani ilmiy-nazariy adabiyotlardagi qarashlar asosida uch turga, ya'ni ilmiy publitsistika, siyosiy publitsistika, badiiy publitsistikaga bo'lib o'rganadi².

Badiiy-publitsistik janrlar bo'yicha ilmiy tadqiqot olib borgan adabiyotshunos Ochil Tog'ayev esa janr xususiyatlariga ko'ra publitsistikani voqeiy-informatsion (xabar, reportaj, hisobot, korrespondensiya), analitik (maqola), badiiy-publitsistik (ocherk, feleton, pamflet) turlarga ajratadi³.

Biz yuqoridagi olimlarning fikrlariga qo'shilgan holda, badiiy-publitsistik janrlar qatoriga ocherk, felyeton, pamfletdan tashqari essen hamda adabiy suhbat, adabiy o'ylarni kiritish maqsadga muvofiqligini aytmoqchimiz. Chunki esse, adabiy suhbat, adabiy o'ylarda badiiy, ilmiy, publitsistik mushohada yetakchilik qilishini, badiiy publitsistika janrlari singari unda sinkretizm hodisasi kuchli namoyon bo'ladi.

Erkin Vohidov badiiy publitsistikasining janr xususiyatlari haqida so'z yuritar ekanmiz, avvalo yozuvchi ijodida esse va adabiy suhbat, adabiy o'ylar janrlari alohida o'rin tutishini ko'rsatib o'tishimiz joiz. Adibning "Iztirob", "Shoir she'ru shuur" asarlaridagi maqolalarni ijodkorning o'zi ham shunday deydi: "Bu kitobni dastalar ekanman, bosib o'tgan hayot yo'lim ko'z oldimdan o'tdi. Unda ko'p o'nqir-cho'nqirlar, yanglishlar, izlanishlar bor. Negaki, boshimizdan kechirgan kunlarimizning o'zi notekis, murakkab, xatolarga to'la bo'lgan. Biz haq so'zni aytish qiyin bo'lgan zamonda yashadik. Bu ish hozir ham, demokratiya va oshkoralik hukmron bo'layotgan davrda ham unchalik oson emas.

Qo'lingizdagi kitob muallif dunyoqarashining shakllanish yo'llarini aks ettiradi. Men bu to'plamga turli yillarda turli munosabat bilan bayon qilingan fikrlarim, dunyoqarash ifodasi bo'lgan she'rlarimdan namunalar kiritdim⁴. Bundan anglashiladi-

¹ Мухаммадиев Р. Публицистика жанрлари. – Тошкент: Ўзбекистон, 1965. – Б. 124.

² Хусаинов М. Ўзбек бадий публицистикасининг асосий хусусиятлари: Филол. фанлари номзд. дисс. – Тошкент., 1968. – Б. 36.

³ Тоғаев О. Адиблар ва жанрлар. – Тошкент: Ф. Ғулум номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1976. – Б. 5.

⁴ Воҳидов Э. Изтироб. – Тошкент: Ўзбекистон, 1992. – Б. 5

ki, biz tahlil etayotgan yozuvchi badiiy publitsistikasida adabiy o‘ylar turkumi salmoqli ekanligi bejizga emasligini his etamiz. Bundan tushunish mumkinki, yozuvchi publitsistikasida qaysi janrning almashinib kelishi, bir ijodkorning muayyan ilmiy publitsistika, siyosiy publitsistika, badiiy publitsistikaga ko‘p yoki kam murojaat etishi, qaysi janrda qanday ijtimoiy muammolarni yoritishi, bir janr ichida boshqa publitsistik janrlarga xos unsurlarning uchrashi, janrlarning yozuvchi yashayotgan davr va uning yoshi, tajribasi, iste’dodi, dunyoqarashi bilan bog‘liq holda yuzaga chiqishi, ijodkor yuqorida ta’kidlaganidek, davr, tuzum umuman yozuvchi yashagan muhit bilan ko‘proq bog‘liqligini bilishimiz mumkin.

Erkin Vohidovning chuqur hayotiy bilim va tafakkuri samarasi bo‘lgan publitsistik asarlari uning she’r va dostonlari singari katta ijtimoiy dard va ijodiy ilhom bilan yaratilgan bo‘lib, ular xalqqa, jamiyatga xizmat qilishdek oliyjanob maqsadlar bilan yo‘g‘rilgan. Ona – Vatanimizga va xalqimizga bo‘lgan fidoyilik va jonkuyarlik Erkin Vohidovning deyarli barcha she’rlari hamda publitsistik maqolalari, nutq, suhbatlarining ham asosiy g‘oyaviy mazmun yo‘nalishi edi. Eng muhimi – ularda yuksak ma’naviyatli xalqimiz zakovati, yorug‘ kelajakka umid-ishonchi ham aks etib turadi. Erkin Vohidov Mustaqillikka erishish arafasida xalqimizning qiyin ijtimoiy-iqtisodiy sharoiti, haq-huquqsizligi va mana shu nohaqliklarning g‘oyat og‘ir salbiy oqibatlari, xususan, Farg‘ona vodiysida 1989-yili ro‘y bergan noxush voqealar haqida “Ota yurtning omon bo‘lsa” nomli maqolasida o‘zining iztirobli o‘y-fikrlarini alam va azob bilan yozganligi adabiyotimiz hamda tariximizning unutilmas dardchil sahifalari bo‘lib qoldi. M.Husayinov tasniflagan siyosiy publitsistika ham shoir ijodida alohida xalqona vatanparvarlik ruhida aks etganligini ko‘rishimiz mumkin.

Publitsistikaning muhim jihatlaridan biri uning hujjatligidir. “Publitsistik ijod deganda, odatda, voqelikni hujjatlar asosida qayta tiklash anglashiladi. Publitsistikaning har qanday ko‘rinishida, publitsistik organizmning har bir hujayrasida ana shu omilning ta’siri sezilib turadi”¹. Erkin Vohidov badiiy publitsistikasining bu xususiyatiga ko‘ra chinakam yurtparvar, mutafakkir shoir

¹ Стюфляева М.И. Поэтика публицистики. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та., 1975. – С. 6-7

sifatida o‘ziga xos hozirjavoblik, chuqur hamdardlik, qayg‘udoshlik yetakchi o‘rin tutishini ko‘rishimiz mumkin. Ijodkor badiiy publitsistik fikrlarining qanchalik to‘g‘ri hamda asosli ekanligini nafaqat voqelar rivoji, balki mustaqillik sharofati bilan amalga oshirilgan ulkan ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy o‘zgarishlar shuningdek, so‘nggi yillardagi xalqimiz hayotidagi tub burilishlar ham to‘la tasdiqladi. Ya’ni Erkin Vohidov sobiq sho‘ro davridagi xalqimizning komfirqa siyosatiga mutelarcha qaramligi va natijada erta-yu kech chang dalalarda zaharli ximikatlarni yutib, sog‘lig‘ini yo‘qotib kelgan paxtakor-u dehqonlarimizning qullarcha qashshoq turmushini va uning dard-u tashvishlarini qanchalik haqqoniy yoritganligi O‘zbekistonimizning har bir fuqarosi uchun yaqin o‘tmish tariximizni anglab olishi hamda bugun erishayotgan olamshumul muvaffaqiyatlarimizning miqyosi, ulkan ahamiyatini tasavvur etishida ham zarur hayotiy saboqdir. Davr bilan hamqadam bo‘lgan Erkin Vohidov maqolalarida to‘g‘ri ta’kidlaganidek, endilikda mustaqil mamlakatimiz – yangi O‘zbekistonimiz erishgan va erishayotgan ulkan muvaffaqiyatlar hamda amalga oshirilayotgan bunyodkorlik ishlari natijasida yurtimiz ham, ong-tafakkurimiz ham beqiyos darajada o‘zgardi. O‘tmishdagi hayot bilan bugungi hayotimizni taqqoslasak, yer bilan osmoncha farq bor. Barcha sohada chuqur islohot va katta o‘zgarishlar ro‘y berganligi hamda ular jadal davom etayotganligini hatto xorijliklar ham havas bilan tan olayapti. Birgina ma’naviyatimiz sohasidagi yangilanish va o‘zgarishlarni ko‘z oldimizga keltiraylik. Mustaqil yurtimizda milliy, diniy va umuminsoniy qadriyatlarimizga hamda ulug‘ ajdodlarimiz merosiga bo‘lgan munosabat, ayniqsa, O‘zbek tili va adabiyotimizga bo‘lgan yuksak e’tibor va cheksiz g‘amxo‘rlikdan har bir vatandoshimiz haqli ravishda g‘ururlanadi.

Shoirning ko‘p yillik tajriba, kuzatishlari va ijodiy mahoratining samarasi bo‘lgan, hamisha bedor hamda bezovta qalbining kechinmalari sifatida san’atkorona ifodalangan publitsistik asarlaridagi ustuvor jihatlardan yana biri shundaki, ularda yuksak ma’naviyat sohibi bo‘lgan xalqimizning zakovati, shuningdek, kelajakka umid-ishonchi ham yorqin aks etib turadi. Erkin Vohidovning chinakam yurtparvar bir mutafakkir shoir sifatida g‘oyat hozirjavoblik, chuqur hamdardlik va umidvorlik bilan

yoʻzgan asarlarining qanchalik haqqoniy hamda asosli ekanligini nafaqat voqealar rivoji, balki Mustaqillik sharofati bilan amalga oshirilgan ulkan ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy oʻzgarishlar, soʻnggi yillarda xalqimiz hayotida yuz bergan tub burilishlar ham toʻla tasdiqladi.

“Oʻzimiz oʻz ichimizda bir-birimizga har qancha yaxshi-yomon gap aytsak koʻtaramiz. Lekin xorijda oʻzbeklar haqida faqat yaxshi soʻzlar aytilishini istar edim. Biz boy emasmiz, ammo himmatlarga boy xalq farzandlarimiz”. Darhaqiqat, ushbu fikr-mulohazalar ayni mustaqillikka erishgan yillarimizda (1992-yil 17-yanvar. “Oʻzbekiston adabiyoti va sanʼati” gazetasi) aytilgan boʻlsa-da, lekin muallifning bunday daʼvatkor shikasta mulohazalari oʻz dolzarbligi va ahamiyatini yoʻqotmaganligini taʼkidlash lozim.

Shuningdek, Erkin Vohidov millat va vatan ravnaqi yoʻlida yosh avlod tarbiyasiga ham jiddiy eʼtibor qaratmogʻimiz kerakligini, oʻsib kelayotgan yoshlarimiz kelajagimiz bunyodkori boʻlishlarini aytib, dilidagi oʻy va tashvishlarini bayon etadi: “Yurtni yurt qiladigan, aslida uning qarchigʻay oʻgʻlonlaridir. Ochigʻini aytsam, biz bolalarimizni boʻsh tarbiyalaganmiz. Biz koʻrgan qiyinchiliklarni ular koʻrmasin deb, hamma narsani muhayyo qilishga uringanmiz. Toʻylarida necha bosh-oyoq sarupolar qilib, yillab oyoq uzatib yotsa boʻladigan sharoit yaratib qoʻyganmiz. Bola aziz, odobi undan aziz, deymiz. Lekin endi yangi zamonda odobli boʻlishning oʻzi juda kam. Akvariumda oʻsgan baliqlar ochiq dengizga tashlansa, ular boshqa baliqlarga yem boʻladi. Musichalar zamoni oʻtdi, burgutlar, qarchigʻaylar kerak Vatanga.”¹ Erkin Vohidovning badiiy hamda ijtimoiy jihatdan isteʼdodi koʻrinib turgan bunday maqola va suhbatlarini oʻqigan kitobxon koʻnglidan shunday bir xayol oʻtsa ajab emas: har doim ham shoir, yozuvchi, adabiyotshunos olimlarmizning maqola yoki nutqlarida bunday hayotiy mushohada va mantiqiy fikrlar ifodasini uchratmaymiz.

Shu bilan birga, bu asarlarda Erkin Vohidovdek zabardast adib qalbi va shaxsi, yaʼni shoirning keng miqyosli badiiy-estetik tafakkur-mushohadasi, el-yurt bilan

¹ Воҳидов Э. Юлдузли онлар шукуҳи. Асарлар. Олтинчи жилд. – Тошкент: Шарқ, 2018. – Б. 10.

chuqur hamdardu-hamnafasligi, o'ziga xos jonkuyarligi va ijodiy shijoati ko'rinib turadi. Qolaversa, shoirning mumtoz she'r-u dostonlariga xos bo'lgan badiiy til, o'zbekona so'z sehri-fasohati uning publitsistik maqola va suhbatlarida ham katta hayajon bilan o'qilishiga sabab bo'ladi. Bu haqda o'ylaganimizda, eng avvalo, shunday bir fikr ko'nglimizdan kechadi: taniqli adib va munaqqidlarimiz yakdillik bilan ta'kidlaganidek, Erkin Vohidov ijodida xalqimiz yaqin o'tmishda boshidan kechirgan ham suronli, ham g'am-anduhli kunlarning haqqoniy manzaralari yorqin aks ettirilgan. Shu bilan birga ularda Mustaqillikdan keyingi yillardagi yorug' kunlarimizning buyuk ne'mat ekanligi ham o'zining teran ifodasini topgan deyilsa, ayni haqiqatni ifodalagan bo'lamiz.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Hotamov N., Sarimsoqov B. Adabiyotshunoslik terminlarining ruscha-o'zbekcha izohli lug'ati. – Toshkent., 1983. – B. 263.
2. Воҳидов Э. Изтироб. – Тошкент: Ўзбекистон, 1992. – Б. 5
3. Стюфляева М.И. Поэтика публицистики. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та., 1975. – С. 6-7
4. Черепахов М.С. Проблемы теории публицистики. – М.: Мысль, 1973. – С. 212.
5. Муҳаммадиев Р. Публицистика жанрлари. – Тошкент: Ўзбекистон, 1965. – Б. 124.
6. Хусаинов М. Ўзбек бадий публицистикасининг асосий хусусиятлари: Филол. фанлари номзд. дисс. – Тошкент., 1968. – Б. 36.
7. Тоғаев О. Адиблар ва жанрлар. – Тошкент: Ғ. Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1976. – Б. 5.